

Ipostaze morfologice ale formei *veri* în (daco)româna veche

Andreea Dinică*

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Calea 13 Septembrie 13, 050711 București, România

Despre articol

Istoric:

Primit 27 iunie 2017

Acceptat 22 iulie 2017

Publicat 30 septembrie 2017

Cuvinte-cheie:

gramaticalizare

verb predicativ

verb auxiliar

conector disjunctiv

conector concesiv

Rezumat

În dacoromâna veche, *veri* < lat. *velis* are diferite valori morfologice, de la valoarea primară, cea de verb predicativ (*veri* – *a vrea*, 2sg), la verb auxiliar (*veri face*), conjuncție sau element component al unui conector disjunctiv (*veri ... veri*), respectiv concesiv (*să veri că*), formant al indefinitelor (*vericine*, *vericit* etc.). Evoluția de la valoarea verbală la celelalte tipuri este rezultatul unui proces de gramaticalizare identificat nu numai în română, unde continuă tendința începută în latina târzie, ci și în alte limbi, neînrudite genealogic, dintre care sugestivă pentru comparație este albaneza. Scopul acestui articol este inventarierea și exemplificarea ocurențelor formal-funcționale ale lui *veri*, bogat atestate de timpuriu în română.

1. Preliminarii

Forma *veri* aparține paradigmei verbului *a vrea* (*voi(u)*, *veri/vei*, *va*, *vrem(i)/văm(u)/vom(u)*, *vreți/veți*, *vor(u)*), verb¹ care a avut inițial o singură paradigmă de indicativ prezent, atât ca verb predicativ, cât și ca auxiliar. Provine din lat. *velis*, forma de subjonctiv, persoana a doua singular, care ia locul în latina târzie forme de indicativ clasic *vis*. *Veri* este prima fază, cea mai arhaică, a evoluției pe teren românesc a lat. *velis*. Ulterior, evoluția fonetică a lui *veri* ia două direcții diferite, în funcție de ipostaza în care se gramaticalizează: *veri* evoluează fonetic la *vei* (forma disponibilă în limba actuală) ocurent exclusiv ca auxiliar, în timp ce, în ipostaza de formant proclitic al indefinitelor, *veri*– evoluează la *ori*–. Reflexele fonetice diferite indică faptul că procesele de gramaticalizare au fost diferite, începute încă din latină (Ernout & Meillet, 1959, s.v. *quis*), manifestate și în limbile balcanice (Sandfeld, 1930), ca urmare a unei tendințe tipologice mai ample (Haspelmath, 1997). Trebuie remarcat că, încă din primele texte păstrate în limba română, atât forma arhaică *veri*, cât și inovațiile ulterioare *vei* și *ori*– coexistă, raportul dintre forme fiind diferit, în funcție de perioadă, de zona geografică din care provine textul, de tipul de text.

2. Ipostazele morfologice ale formei *veri*

În cele mai vechi texte românești, *veri* apare ca verb predicativ (§2.1), auxiliar (§2.2), conector (§2.3) disjunctiv (§2.3.1) sau element din structura unui conector concesiv (§2.3.2), formant în structura indefinitelor (§2.4).

În cele ce urmează vom analiza doar situațiile în care apare forma arhaică *veri*, fără a lua în discuție reflexele ulterioare *vei* și *ori*–.

2.1. Verb predicativ

Veri predicativ este forma arhaică de persoana a doua singular din paradigma verbului *a vrea*, și este atestată cu această valoare încă din primele texte. Poate apărea în enunțuri independente interogative (1a), negative (1b), în propoziții principale (1c), în diferite tipuri de subordonate, cu precădere condiționale (1d–g), dar și în alte tipuri (1h–i):

* Adresă de corespondență: andreea.dinica@gmail.com.

¹ Din paradigma verbului *a vrea* și persoana a treia singular, *va*, apare în diferite ipostaze morfologice (vezi discuția la Zamfir & Dinică, 2009).

- (1) a. El grăi ei: „Ce **veri**?” (cc².1581, 64)
 b. Nu **veri** să răspunzi nemică ce acești pre tine mărturisesc? (cc².1581, 97)
 c. Deci tu însuși nu ascuți rugăciunea ta, ome, iară Dumnezeu tu **veri** să o auză. (cc².1581, 327)
 d. Să **veri** să mergi în viață, păzește porîncitele (cc².1581, 288)
 e. Să **veri** desfîrșit să fii, du-te și vinde avuțiia ta și dă mișeilor (cc².1581, 288)
 f. Doamne, să **veri**, poți să mă curățești (ct.1560–1, 47)
 g. Derecht aceaia de **veri** să mă grăiești dulce, ca Dumnezeu mă grăiaște dulce, (cc².1581, 433)
 h. Că cît **veri**, tu faci, și al tău cuvînt lucru fi-va, și cuvîntului lucrul ajută. (cc².1581, 227)
 i. fie ție cum **veri** (cc².1581, 326)

Cu totul izolat, Zamfir (2005, p. 60) înregistrează în *Psaltirea Scheiană* forma *veri* cu valoare de imperativ (2a), valoare stabilită pe baza corespondenței cu versiunile celorlalte psaltiri (2b):

- (2) a. Voia rostului meu dulce **veri** Doamne, și giudecatelor tale învață-me (ps.1573–8, 409)
 b. Voia rro<stu>lui meu **iubeaște**, Doamne, și dziselor tale învață-me (ph.1500–10, 106^v)

2.2. Auxiliar

În faza veche a dacoromânei, formele de indicativ prezent din paradigma verbului *a vrea* funcționau atât ca verb predicativ, cât și ca auxiliar. *Veri* apare ca auxiliar (gramaticalizat) al viitorului (3), în antepoziție (3a,b) sau în postpoziție (3c–e) și intră în structura perifrizei de viitor de tipul *voi + conjunctiv* (4a–c):

- (3) a. Cîndu **veri** veni cătră mine? (ps.1573–8, 323)
 b. se venci cîndu **veri** giudeca (ps.1573–8, 159)
 c. Chiamă-mă în dzi de grija ta și izbăvi-te-voiu și proslevi-me-**veri** (ps.1573–8, 156)
 d. Învățătoare, vrea-**veri** de ce te vrem ceare să faci noao? (ct.1560–1, 139^r)
 e. Închina-te-**veri** Domnului Dumnezeuul tău și aceluia unuia sluji-**veri** (ct.1560–1, 120^f)
 (4) a. **veri** să dai samă înaintea Domnului (§t.1652, 189)
 b. tu însuși ești aicea venit și **veri** să biruiești (po.1582, 60)
 c. Și **veri** să facem trei cămări, ție una, și lu Moisi una și una lu Ilie (ct.1560–1, 137^v)

Statutul formei *veri* în exemplele de sub (4) este ambiguu. Din cauza nuanței puternic volitive, este greu de precizat dacă este vorba de verbul predicativ în curs de gramaticalizare sau de o formă deja gramaticalizată, cu toate că prima ipoteză este mai viabilă, dacă admitem că tipul modern de viitor *o să fac* provine din tipul *voi + conjunctiv* (Zamfir, 2007, p. 225).

În privința viabilității în timp a lui *veri* (atît predicativ, cât și auxiliar) și a distribuției regionale, analizînd exhaustiv numărul ocurențelor în corpusul de texte, Zamfir (2005, p. 61–65) distinge, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, două arii dialectale net opuse—forma etimologică *veri* era încă forma viabilă în Moldova, în timp ce în Transilvania de sud-vest se generalizase *vei*. În cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, concluzia statistică a investigației textelor este că uzul lui *veri* se reduce considerabil.

2.3. Conector

În calitate de conector, apare ca disjunctiv (§2.3.1) în structuri corelative sau ca element din structura unui conector concesiv (§2.3.2).

2.3.1. Conector disjunctiv

Inventarul de conectori disjunctivi în structuri corelative în dacoromâna veche este mai bogat decât cel din limba actuală—pe lângă structurile care implică conectori care persistă și în româna contemporană (*sau ... sau, fie ... fie, ori ... ori*) apar, pe tot parcursul perioadei, și alți conectori: *au ... au, oare ... oare, vare ... vare, veri ... veri, săva(i) ... săva(i)* (Densusianu, 1997, p. 620–621; Frâncu, 2009, p. 148; Croitor, 2016, p. 449–450), cu frecvențe diferite, dar distribuție identică (6a–c).

Structurile corelative disjunctive apar cu precădere în pravile și documente, în tipare de construcție care presupun menționarea unui tip generic și apoi enumerarea setului (cel mai adesea exhaustiv) de posibilități:

- (5) acela se va certa ... de-ar fi orice feliu de om, **ver** fie mirean, **veri** călugăr, **ver** fiece om în clirosul beserecii (Prav.1652, 139)

Specific tiparelor cu disjuncție corelativă în textele din dacoromâna veche este variația conectorului în interiorul aceleiași serii:

- (6) a. să strângă pă toți rumânii de la sat ... oricarii pă unde să vor afla fugiți ... **ori** în sat domnescu, **veri** în sat boierescu, **au** în călugărescu, **au** la slobozii, **veri** la tîrguri (DRH,B.1635, 110)
 b. se vr-un frate numeaște-se **vare** curvariu, **vare** hasnă-luotoriu, **sau** drăcește slujitoriu **sau** pîrî uritoriu [...] cu aceia se nu mîncăți (CB.1559-60, 391–2)
 c. **oare** moșul cū nepotul **săva** doi frați a se împreuna cu mîtușe micî și cu nepoata-i (Prav.1581, 266^v)

Variația conectorilor apare adesea în cadrul aceluiași text, astfel că nu se poate stabili preferința pentru unul sau altul dintre conectori decât pe baza unei statistici riguroase.

Un tipar sintactic asimetric în care apare *veri* corelativ cuprinde, ca prim element, o structură propozițională (7a–f) în care verbul este la moduri și timpuri care au ca trăsătură irealul, posibilul, trăsăturile fundamentale ale disjuncției în limbile naturale (Zafiu, 2012): conjunctiv (7a–c), condițional (7d), viitor (7e,f), urmat de setul de alternative, realizate prin structuri eliptice, în care se pătrează elementele relevante la nivelul informației [numele predicative în (7a,b,c,e,f), modificatorii de tip adjectival în (7d)]:

- (7) a. cine va fi arat ... **veri** fie turcu, **veri** călăraș, **veri** sîrb, **veri** țăran, de la tot omul să ia dijma (DRH,B.1635–1636, 341)
 b. **veri** fie muiare, **veri** fată (șT.1652, 277)
 c. Iară de va fi nevoie, să fie pruncul spre moarte, să-l boteadze ori în ce ceas vor chema preotul, **veri** fie noapte, **veri** dzuo (șT.1652, 28)
 d. să-l caute, să-l prinză, **veri** să l-ar afla în țigănie domnească, **veri** boerească, **veri** călugărească (DRH,B.1635–1636, 348)
 e. **veri** va fi mare, **veri** mic, **veri** mult, **veri** puțin (Prav.1646, 68)
 f. acesta, **ver** va fi bărbat **ver** muiare, cu moarte să să certe (Prav.1646, 127)

Forma de conjunctiv *fie* din (7a,b), care are în aceste contexte valoare verbală, probată de tiparele (7b–d), este forma care se va gramaticaliza drept conector disjunctiv, prin slăbirea treptată a lui *veri*.

În cadrul tiparului corelativ disjunctiv simetric, *veri* poate introduce diferite tipuri de grupuri sintactice: grupuri nominale (8a), adjectivale (8b,c), prepoziționale (8d–g), adverbiale (8h), sau structuri propoziționale (8i):

- (8) a. Oricare mirean, **veri** bărbat, **veri** muiare, dacă va merge la beserică fie la ce slujbă, **veri** vecernie, **veri** la itros, **veri** la ceasuri, **veri** la Svînta Liturghie (șT.1652, 104)
 b. carele va găsi pre marginea unii ape mari, fie ce lucru, **ver** mare, **ver** mic, carile va fi aruncat apa ca o plavie (Prav.1646, 69)

- c. **veri** tînăr **veri** bătrîn i să va tăia capul (Prav.1646, 163)
- d. preotul de va fi oprit de liturghie, **veri** cu vină, **veri** fără de vină (șT.1652, 130)
- e. cine o va rușina **veri** cu voe **veri** fără voia ei (Prav.1646, 136)
- f. să picnească dencătro i va fi voia, **veri** în mijloc, **veri** de lături (DRH,B.1646, XXXI, 143)
- g. Iar cine se va ispiti a sparge această tocmeală a noastră, **veri** den feciorii noștri, **veri** den rudele noastre, acela să fie proclat (DRH,B.1635, 26)
- h. cela ce va găsi ceva mărgînd pă drum, fie ce va fi, **veri** mult, **veri** puțin (Prav.1646, 68)
- i. Iară de va fi neștine de 30 de ai **veri** aibă feciori, **veri** nu aibă, să nu se cuminece (șT.1652, 249)

În mod cu totul izolat, în tot corpusul de texte păstrate din epoca veche și cercetate pînă acum apar câteva atestări ale formei *să veri* cu valoare disjunctivă (scris în unele cazuri fie cu, fie fără pauză grafică):

- (9) a. Derept aceaia plecați-vă a toată deregătoria omenească pentru Domnul: **să veri** lui craiu ca ũnuî mai mare, **să veri** deregătorilor, ca trimișilor de la dinsu. (NT.1648, 183^v)
- b. oricine va îndrăzni pentru treaba lui de va lua ceva, vreun vas den beserică, **să veri** măhramă **au** vreo poală de icoană, **sau** discos **sau** altă ceva asemenea acestora, și noi după canonul Svinților Apostoli punem afurisenie asupra lor (șT.1652, 161)

Formal, *să veri* este analogic cu *săva* (*să* urmat de persoana a treia, *va*, din paradigma verbului *a vrea*), ocurent mult mai frecvent ca disjunctiv (Zamfir & Dinică, 2009).

În (9a), *să veri* formează o pereche corelativă, chiar dacă și la mică distanță apar fluctuații în ceea ce privește grafia lui, în timp ce în (9b) introduce un singur element al setului enumerat (*să veri măhramă*) și intră în corelație cu *sau*.

2.3.2. Formant în structura conectorului concesiv

Să veri că, analogic formal conectorului concesiv *săva(i) că* (discutat pe larg în Zamfir & Dinică, 2009) este atestat, din corpusul cercetat de noi, numai în NT.1648:

- (10) a. Și pentru că nu le putea asămăna că le părea că grăiaște împotrivă ũna alțuia iară ei lepăda cartea lui Iacov din cărțile sfinte. **Să veri că** bine să tocmescă numai să socotiți bine, că nu grăesc amândoi di ũn feal de credință și de ũn feal de îndereptătură. (NT.1648, 174^r)
- b. cum s-au ferit și el de n-au luat plată, **să ver că**-î era slobod (NT.1648, 223^r)
- c. Iară deaca veniiu în Trōada a propovedui Evangheliia lui Hristos, **să ver că**- mî era mie poarta deșchisă pren Domnul, nu avuiu răpao sufletului mieu. (NT.1648, 241^v)

Numărul de atestări ale lui *să veri că* în ansamblul românei vechi este ne semnificativ, dar această creație analogică ad-hoc este sugestivă pentru cumulul de sensuri și funcții ale lui *veri* în textele epocii.

2.4. Formant în structura nehotărîtelor

Evoluția formelor din paradigma verbului *a vrea* către conjuncții disjunctiv-concesive și marcatori în structura indefinitelor este recognoscibilă la nivel tipologic (Haspelmath, 1997). În română, textele disponibile nu surprind procesul de gramaticalizare, deja încheiat în faza din care datează cele mai vechi atestări scrise, dar exemple ca (11) dau un indiciu asupra sensului trecerii de la conector corelativ disjunctiv la marcator de indefinitudine:

- (11) nici un datornic, **veri** turcu, **veri** neguțătoriu, **verice** feliu de om va fi, nimenilea treabă cu Radul logofătul să n-aibă, nice cu zestrele jupînesei lui, **veri** sat, **veri** țigani, **veri** dobitoc, **veri** ce va avea Radul logofătul (DRH,B.1636, XXV, 470)

În tiparul specific în care apare corelativul disjunctiv *veri* de indicare a termenului general (*zestrele jupînesei*, în exemplul 11) și enumerare a posibilităților lui de materializare (*sat, țigani, dobitoc*), ultimul element este actualizat printr-o propoziție relativă (*ce va avea Radul logofătul*). În structurile de acest tip, conectorul se atașează elementului relativ și formează serii de indefinite care apoi vor funcționa și independent de contextele primare, disjunctive din care provin.

Textele furnizează numeroase exemple, în care gradul de sudare al conectorului-marcator de indefinitudine este variabil:

- (12) a. Iar de va vrea cineva din rudele mele, **veri cine** va fi, să ia acești țigani (DRH,B.1635, XXV, 75)
- b. să aibă a luaare dijmă de pre toată ocina sventei monastiri și de la cîmpu ... și de la tot omul, care se va hrăni pre ocina mănăstirii, **veri cu ce** se vor hrăni (DRH,B.1635, XXV, 99)
- c. am vîndut 3 pogoane de țelină au la Gruiu, au la Sperlea, **veri unde** le va plăcea dumnealor (DRH,B.1646, XXXI, 273)
- d. viile de la Copăcel cu rumânii și cu tot venitul, **vericît** să va alege (DRH,B.1635, XXV, 83)
- e. partea de moșie a tătine-nostru **vericîta** să va afla în sat (DRH,B.1635, XXV, 93)
- f. carii deîntru feciorii noștri, au deîntru rudenile nostre, au deîntr-alt neam se va ispiti **veri cînd** a sparge și a strica această tocmeală (DRH,B.1635, XXV, 97)
- g. de să vor și ridica **vericînd** (DRH,B.1645, XXX, 323)

Pentru gradul de sudură variabil, procesul de gramaticalizare incomplet și cumulul de funcții ale lui *veri* sînt relevante situațiile din exemplul (12b), care prezintă o formă la limita între verb propriu-zis, conjuncție disjunctivă și marcator de indefinitudine.

3. Concluzii

În articolul de față, am exemplificat tipurile de ocurențe și direcțiile de evoluție ale uneia dintre cele mai longevive forme etimologice (apar atestări pînă în secolul al XIX-lea) din paradigma verbului *a vrea*. Cu valoare verbală, *veri* apare frecvent încă din primele texte în concurență cu varianta secundară din punct de vedere fonetic *vei*, iar ca element conector disjunctiv-concesiv și marcator de indefinitudine este, în această perioadă, mult mai frecvent decît dubletul său *ori*. Conector specific tiparelor fixe din pravile și documente, este concurat de alți conectori din inventarul foarte bogat disponibil în perioada discutată. Viabilitatea lui de-a lungul a trei secole și dispariția abruptă din româna actuală sînt datele unei schimbări ciclice (van Gelderen, 2016) cu caracter universal. Polifuncționalitatea formei *veri* este specifică și altor elemente din româna veche (v. Vasilescu, 2017, în acest volum).

Bibliografie

A. Corpus

- CB.1559-60 = *Codicele Bratul*, ed. Al. Gafton, Iași, 2003, [online].
- CC².1581 = Coresi, *Evangelie cu învățătură*, în *Carte cu învățătură (1581)*, vol. I, *Textul*, ed. S. Pușcariu & Al. Procopovici, Atelierele Grafice Socec, București, 1914.
- CT.1560-1 = Coresi, *Tetraevanghel*, în *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov 1560-1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănăcești. 1574*, ed. Fl. Dimitrescu, Editura Academiei, București, 1963.
- DRH,B = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, Editura Academiei Române, București, 1974: vol. XXIV (1633-4); 1985: vol XXV (1935-1936), 1998: vol. XXXI (1645).
- NT.1648 = *Noul Testament*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 1998.
- PH.1500-10 = *Psaltirea Hurmuzaki*, ed. I. Gheție & M. Teodorescu, Editura Academiei Române, București, 2005.
- PO.1582 = *Palia de la Orăștie*, ed. V. Pamfil, Editura Academiei, București, 1968.
- Prav.1581 = *Pravila ritorului Lucaci, 1581*, ed. I. Rizescu, Editura Academiei, București, 1971.
- Prav.1646 = *Carte românească de învățătură, 1646*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1961.
- Prav.1652 = *Îndreptarea legii, 1652*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1962.

ps.1573–8 = *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, ed. I.-A. Candrea, Socec, București, 1916; *Psaltirea Scheiană*, ed. I. Bianu, Carol Göbl, București, 1889.
 șT.1652 = *Șapte taine a besearecii, Iași, 1644*, ed. I. Mazilu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2012.

B. Referințe

- Croitor, B. (2016). *Coordination and coordinating conjunctions*, în Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford, [Crossref](#).
- Densusianu, O. (1997). *Historie de la langue roumaine*, I. *Les origines*, II. *Le seizième siècle*, Ediție critică și note de V. Rusu, Prefață de B. Cazacu, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, București.
- Ernout, A. & Meillet, A. (1959). *Dictionnaire Étymologique de la Langue Latine*, Klincksieck, Paris.
- Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521–1570)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
- Haspelmath, M. (1997). *Indefinite Pronouns*, Clarendon Press, Oxford.
- Sandfeld, Kr. (1930). *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Librairie Ancienne Honoré Champion, Paris.
- van Gelderen, E. (ed.) (2016). *Cyclical Change Continued*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, [Crossref](#).
- Vasilescu, A. (2017). *Evoluția descendenților lui ipse în limba română*, în „Diacronia”, nr. 6, 30 sept., art. A87, [Crossref](#).
- Zafiu, R. (2012). *Conectorii disjunctivi din perspectivă semantico-pragmatică: ipoteze asupra proceselor de gramaticalizare*, în „Limba română”, vol. LXI, nr. 3, p. 417–428.
- Zamfir, D.-M. (2005). *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, vol. I, Editura Academiei Române, București.
- Zamfir, D.-M. (2007). *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, vol. II, Editura Academiei Române, București.
- Zamfir, D.-M. & Dinică, A. (2009). *Quelques cas de grammaticalisation des formes flexionnelles du verbe a vrea «vouloir» en vieux daco-roumain: les conjonctions et locutions conjonctionnelles disjonctives et concessives (să) veri (că) «ou; soit; soit même; bien que», săva(i) (că) «idem»*, comunicare în cadrul colocviului *Grammaticalization and Pragmaticalization in Romanian*, Universitatea din București, 3–4 octombrie 2008.